

Ελένη Πασχαλούδη

Η Εθνική Αντίσταση στον επετειακό χάρτη της μεταπολεμικής Ελλάδας.¹

Η θεσμοθέτηση και ο εορτασμός των επετείων βοηθά την πολιτική εξουσία να παρέμβει στη διαμόρφωση της συλλογικής μνήμης. Ως εκ τούτου, η θεσμοθέτηση των ιστορικών επετείων είναι μια διαδικασία που διέπεται από καθαρά πολιτικά κριτήρια, υπακούει στις ανάγκες που υπαγορεύει η πολιτική συγκυρία και υπηρετεί πολιτικούς και ιδεολογικούς στόχους. Έτσι, δε θεωρούνται αξιομνημόνευτες όλες οι ιστορικές στιγμές μιας κοινωνίας ή μιας χώρας, ούτε φυσικά εορτάσιμες. Για να αναδειχθεί ένα ιστορικό γεγονός ως αξιομνημόνευτο και άρα εορτάσιμο πρέπει να πληροί μια σειρά από προϋποθέσεις: Καταρχήν, οι εθνικές κυβερνήσεις ή οι τοπικές ελίτ επιλέγουν τα περιστατικά εκείνα της εθνικής ιστορίας, των οποίων η σημασία είναι κατά κανόνα αποδεκτή από μεγάλο μέρος της κοινωνίας. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα η μνημόνευση τους να λειτουργεί συσπειρωτικά και όχι διαιρετικά για το εθνικό σώμα. Στις συνέχειες, στις επετείους μνημονεύονται γεγονότα που μπορούν να αποτελέσουν στο παρόν παραδείγματα προς μίμηση και ως εκ τούτου, θετικά πρότυπα πατριωτικής ή πολιτικής συμπεριφοράς. Τέτοια γεγονότα μπορούν να είναι, για παράδειγμα, η νίκη εναντίον ενός εξωτερικού εχθρού ή η θυσία κάποιων υπέρ της πατρίδας, η μια επιτυχημένη επανάσταση που οδήγησε τελικά στη δημιουργία εθνικού κράτους όπως η Ελληνική Επανάσταση του 1821.²

¹ Η παρούσα έρευνα έχει συγχρηματοδοτηθεί από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο – ΕΚΤ) και από εθνικούς πόρους μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» του Εθνικού Στρατηγικού Πλαισίου (ΕΣΠΑ) – Ερευνητικό Χρηματοδοτούμενο Έργο: **ΘΑΛΗΣ**. Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης μέσω του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου.

² Paloma Aguilar Fernandez, *Μνήμη και Λήθη του ισπανικού εμφυλίου πολέμου. Δημοκρατία, δικτατορία και διαχείριση του παρελθόντος*, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2005, 88-89. John Bodnar, *Remaking America. Public Memory, commemoration, and Patriotism in the Twentieth Century*, Princeton, Princeton University Press, 1992, 13. Wulf Kansteiner, “Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies”, *History and Theory*, 2004, 41/2: 179-197.

Τέλος, θεμελιώδης λειτουργία των επετείων είναι η καλλιέργεια και η ενδυνάμωση της εθνικής ταυτότητας. Η αίσθηση ότι οι πολίτες διαφορετικών γενεών, φύλων και κοινωνικών τάξεων μοιράζονται ένα κοινό ιστορικό παρελθόν τόσο στο χρόνο, όσο και στο χώρο έχει μεγάλη σημασία για ένα εθνικό κράτος. Αυτή η αίσθηση καλλιεργείται μέσα από μια διαρκή υπενθύμιση αξιοσημείωτων ιστορικών στιγμών από το εθνικό παρελθόν. Αν αυτό το παρελθόν είναι πραγματικό ή κατασκευασμένο αυτό είναι αδιάφορο. Αυτό που έχει σημασία είναι η επίκληση αυτού του παρελθόντος να ενδυναμώνει την αίσθηση της συνάφειας μεταξύ των μελών της κοινότητας, να υπερτονίζει τα κοινά τους χαρακτηριστικά και να αποσαφηνίζει τα όρια του έθνους, τους εχθρούς και τους φίλους του. Οι επείκει σε αυτή τη διαδικασία διαδραματίζουν έναν πολύ σημαντικό ρόλο. Υπενθυμίζουν τελετουργικά το κοινό παρελθόν ξανά και ξανά και με αυτό τον τρόπο συγκροτούν μια κοινή γλώσσα συνεννόησης στο πλαίσιο του εθνικού σώματος, αλλά και καθιστούν την εθνική ταυτότητα κατανοητή και ευδιάκριτη. Την μετατρέπουν σε ιστορική αφήγηση και επετειακή πρακτική.³

Για τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες μετά τον Β΄ ΠΠ η Αντίσταση αποτέλεσε ένα ενοποιητικό πατριωτικό αφήγημα, που χρησίμευσε κυρίως για τη νομιμοποίηση των πρώτων μεταπολεμικών κυβερνήσεων. Με την επίκληση και την αναγνώριση της αντιστασιακής δράσης (και την αντίστοιχη αποσιώπηση του δοσιλογισμού και της συνεργασίας) οι κυβερνήσεις αντλούσαν το απαραίτητο κύρος που χρειάζονταν τότε για να αποκαταστήσουν την κοινωνική συνοχή και την τάξη που είχαν κλονιστεί κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, αλλά και την πρώτη περίοδο της απελευθέρωσης. Άλλωστε και το ίδιο το όραμα της ενωμένης Ευρώπης στηρίχτηκε στο μύθο της παλλαϊκής αντίστασης των ευρωπαϊκών χωρών εναντίον των δυνάμεων του Άξονα.⁴

³ Αντώνης Λιάκος, *Πως το παρελθόν γίνεται ιστορία*, Αθήνα, Πόλις, 2007, 127. John R. Gillis, "Memory and Identity: The History of a Relationship", στο John R. Gillis (ed.), *Commemorations. The Politics of National Identity*, Princeton, Princeton University Press, 1994, 3. Paul Connerton, *How Societies Remember*, Melbourne, Cambridge University Press, 1989, 45-58.

⁴ Pieter Lagrou, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 30-31. Tony Judt, «The Past is Another Country: Myth and Memory in Postwar Europe», στο: I. Deak – J.T. Gross – T. Judt (επιμ.), *The Politics of Retribution in Europe. World War II and its Aftermath*, Princeton, Princeton University Press, 2000, 299. Γιώργος Αντωνίου & Ελένη Πασχαλούδη, «Το άψογο πρόσωπο της ιστορίας Θολώνει»: η αναγνώριση της εαμικής Αντίστασης και το πολιτικό σύστημα», στο Βασίλης Γούναρης (επιμ.), *Ηρωες των Ελλήνων. Οι καπετάνιοι και τα παληκάρια και η αναγνώριση των Εθνικών Αγώνων, 19^{ος} – 20^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη

Στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο, η Αντίσταση εναντίον των Δυνάμεων του Άξονα δεν μπορούσε να παίξει αυτό το ρόλο. Το ελληνικό αντιστασιακό κίνημα ήταν βέβαια ένα από τα ισχυρότερα της Ευρώπης· την ίδια στιγμή όμως ήταν συνδεδεμένο με την Αριστερά. Έτσι, μετά το τέλος του εμφυλίου, η Αντίσταση απαξιώθηκε και ενώ σε άλλες χώρες ο τίτλος του αντιστασιακού αποτελούσε τίτλο τιμής, στην Ελλάδα η επίκληση του εαμικού παρελθόντος μπορούσε να αποτελέσει αφορμή για διώξεις και περιθωριοποίηση. Εξαιρέση αποτελούσαν μόνο όσοι βρέθηκαν στο πλευρό των μη εαμικών αντιστασιακών οργανώσεων των οποίων η δράση αναγνωρίστηκε ως εθνική.⁵ Έτσι, η Αντίσταση συνδεδεμένη με τις διαιρέσεις του εμφυλίου πολέμου και τις συνέπειές του δεν μπόρεσε να αποτελέσει εθνικό τόπο μνήμης.

Η συμμετοχή της χώρας στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο συμπυκνώθηκε στην επέτειο της 28^{ης} Οκτωβρίου, που σε αντίθεση με την Αντίσταση συγκέντρωνε όλες τις προϋποθέσεις για να αναδειχθεί σε εθνικό τόπο μνήμης. Καταρχήν, πρόκειται για ένα γεγονός του οποίου η συμβολική και η ιστορική αξία δεν αμφισβητούνται από καμία πλευρά. Μπορεί κατά καιρούς να προβλήθηκαν διαφορετικές εκδοχές ή ερμηνείες, αλλά η 28η Οκτωβρίου αναγνωριζόταν ως ισχυρό σύμβολο αντίστασης της Ελλάδας εναντίον των δυνάμεων του Άξονα και από τους νικητές και από τους ηττημένους του εμφυλίου πολέμου.⁶ Ήταν, άλλωστε μια από τις λίγες επετείους στην Ελλάδα, ίσως και παγκοσμίως που καθιερώθηκε να γιορτάζεται από τους ίδιους τους πολίτες, ήδη από τον καιρό της Κατοχής. Μεμονωμένα άτομα και αντιστασιακές οργανώσεις αποφάσισαν στις 28 Οκτωβρίου 1941 να τιμήσουν την προσφορά του Έλληνα Στρατιώτη. Με τον ίδιο περίπου τρόπο γιορτάστηκε και τις δύο επόμενες χρονιές το 1942 και το 1943.⁷

Το 1944 γίνεται πια επίσημη εθνική γιορτή και αργία. Πριν ακόμη επιστρέψει ο βασιλιάς Γεώργιος στην Ελλάδα, απευθύνει διάγγελμα στον Ελληνικό λαό με το οποίο τοποθετεί την 28η Οκτωβρίου ήδη από το 1944, στις μεγάλες στιγμές του έθνους: «Εις όλας τας ενδόξους αναμνήσεις μας η 28η Οκτωβρίου προσέθηκεν εν βαθύτερον νόημα, το νόημα της αδιαπτώτου ακμής ενός μεγάλου λαού, του οποίου ολόκληρος η απέραντος ιστορία δεν εγήρασε την ψυχήν» (*Ελευθερία*, 28.10.1944). Μόλις λίγες μέρες μετά από την Απελευθέρωση της Αθήνας και ενώ ο πόλεμος

δημοκρατία, 2014, 257-287. Ελένη Πασχαλούδη, *Ένας πόλεμος χωρίς τέλος. Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο, 1950-1967*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 2010, 195-205.

⁵ Βάιος Καλλογρηάς & Στράτος Δορδανός, «Η αναγνώριση των μη εαμικών αντιστασιακών οργανώσεων (1945-1974)», στο Βασίλης Γούναρης, *ό.π.*, 181-256.

⁶ Ελένη Πασχαλούδη, *ό.π.*, 324-326.

⁷ Μανώλης Γλέζος, *Η Εθνική Αντίσταση 1940-1945*, τόμ. Α΄, Αθήνα, Στοχαστής, 2006, 617-619.

συνεχιζόταν η 28η Οκτωβρίου, η ημέρα που η Ελλάδα απέρριψε το ιταλικό τελεσίγραφο και εισήλθε στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο συγκαταλεγόταν στις μεγάλες στιγμές του έθνους. Μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου η 28η Οκτωβρίου έμεινε ουσιαστικά η μόνη εθνική επέτειος που αναφερόταν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και στην εμπλοκή της Ελλάδας σε αυτόν. Κανένα άλλο γεγονός από αυτή την περίοδο δεν έγινε επίσημη αργία και δε γνώρισε τόσο μεγάλη αποδοχή. Με άλλα λόγια, πρόκειται για μια επέτειο, στην οποία όλες οι παρατάξεις μπορούν να αναγνωρίσουν μια εκδοχή του παρελθόντος τους και άρα να διεκδικήσουν την ένταξή τους στον εορτασμό της.⁸

Η Αντίσταση μνημονεύεται πια σταθερά μόνο από την Αριστερά, της οποίας η ύπαρξη και ο λόγος είναι συνυφασμένα με την ιστορία της. Έτσι, από την ίδρυση της Αυγής το 1951 και κάθε χρόνο μέχρι το 1967 δημοσιεύονται επετειακά κείμενα την ημέρα της ίδρυσης του ΕΑΜ στις 27 Σεπτεμβρίου του 1941, και την ημέρα της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου στις 25 Νοεμβρίου 1942. Αυτά τα δημοσιεύματα, όμως, καθώς και οι αναφορές της Αριστεράς στο παρελθόν της εαμικής αντίστασης ήταν σχεδόν μια ενδοπαραταξιακή της υπόθεση. Αφορούσαν την ίδια την παράταξη και τους ψηφοφόρους της.⁹

Το επετειακό τοπίο αλλάζει στις αρχές της δεκαετίας του 1960 με την αντιπαράθεση Κέντρου και Δεξιάς. Προκειμένου να αποδυναμώσει πολιτικά τη Δεξιά και την εθνικοφροσύνη, η Ένωση Κέντρου (ΕΚ) αναζήτησε σταθερές πολιτικές συμμαχίες στο χώρο της Αριστεράς. Αυτή η διαδικασία δημιουργούσε τις προϋποθέσεις αλλά και την αναγκαιότητα για την καθιέρωση μιας εναλλακτικής αφήγησης για τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940. Έτσι, με την ανάδειξη της στην εξουσία η ΕΚ επιχείρησε να θεσμοθετήσει ως επίσημες δύο επετείους. Η πρώτη ήταν η επέτειος της Απελευθέρωσης της Αθήνας στις 12 Οκτωβρίου 1944. Μέχρι τότε η Απελευθέρωση της πρωτεύουσας δεν είχε γίνει, επίσημη επέτειος και δεν γιορτάζονταν ούτε καν στην ίδια την Αθήνα. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1964 η κυβέρνηση του Γ. Παπανδρέου επιχείρησε την επισήμοποίηση της επετείου, καθιερώνοντας «ότι ο εορτασμός της ημέρας της απελευθέρωσης από τη γερμανική κατοχή θα γίνεται την πρώτη Κυριακή μετά τις 12 Οκτωβρίου, ημερομηνία που έφυγαν οι Γερμανοί από την Αθήνα. Εκείνη τη χρονιά η

⁸ Ελένη Πασχαλούδη, ό.π., 324-326

⁹ Ελένη Πασχαλούδη, ό.π., 303-316.

γιορτή πραγματοποιήθηκε στην Ακρόπολη στις 18 Οκτωβρίου με μεγάλη επισημότητα, αλλά δεν επαναλήφθηκε ξανά.¹⁰

Το 1964, όμως ο εορτασμός της Απελευθέρωσης πραγματοποιήθηκε με μεγάλη επισημότητα. Η θεσμοθέτηση της επετείου, πέρα από την προσωπική προβολή του Γ. Παπανδρέου, ερχόταν και ως απάντηση στην προσπάθεια της ΕΔΑ να κατοχυρώσει την επέτειο ίδρυσης του ΕΑΜ ως «επίσημη» επέτειο της Εθνικής Αντίστασης. Μάλιστα, σε πανηγυρική συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου στην Αθήνα αποφασίστηκε να πραγματοποιηθεί σειρά εκδηλώσεων για να τιμηθούν η Εθνική Αντίσταση και οι ήρωές της. «Ταυτοχρόνως υπεγραμμίσθη ως ευοίωνον σημείον η γενομένη απαρχή αναγνώρισεως της Εθνικής Αντιστάσεως υπό της Πολιτείας. Εις το επίκεντρον ευρίσκετο η προσωπικότης του Γεωργίου Παπανδρέου σύμβολον ενότητος του Έθνους».¹¹ Ακολούθως αποφασίστηκε να τιμηθεί ο πρωθυπουργός με το χρυσό μετάλλιο της πόλης ως δείγμα αναγνώρισης της προσφοράς του «ως προέδρου της Κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητος και Πρωθυπουργού της Απελευθερώσεως».¹²

Η δεύτερη επέτειος ήταν η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, η οποία γιορτάστηκε για πρώτη φορά με πρωτοβουλία της ΕΔΑ το 1962. Το 1963 επαναλήφτηκε ο εορτασμός, αλλά η ΕΔΑ δεν κατάφερε να συγκεντρώσει πολύ κόσμο. Το 1964 τη διοργάνωση του εορτασμού ανέλαβε η κυβέρνηση με κάθε επισημότητα και η τελετή ορίστηκε να γίνει στη γέφυρα του Γοργοποτάμου με την παρουσία των κυβερνητικών αρχών. Εκπρόσωπος της κυβέρνησης ήταν ο υφυπουργός Άμυνας Μ. Παπακωνσταντίνου. Πλήθος κόσμου τόσο από την περιοχή όσο και από την Αθήνα συνέρευσε για να συμμετάσχει στον εορτασμό. Τα πράγματα όμως εξελίχθηκαν κάθε άλλο παρά πανηγυρικά και εορταστικά. Μια ισχυρή έκρηξη νάρκης στο χώρο της εκδήλωσης είχε αποτέλεσμα το θάνατο 13 ατόμων και τον τραυματισμό 45. Η εκδήλωση όπως είναι φυσικό διακόπηκε και επικράτησε χάος.

Τις επόμενες μέρες η Αντίσταση και ο εορτασμός της βρέθηκαν στο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης. Τόσο η ΕΡΕ όσο και η ΕΔΑ εκκινώντας από διαφορετικές αφετηρίες στρέφονται εναντίον της κυβέρνησης. Για τη Δεξιά επρόκειτο για αποτυχία της κυβέρνησης να επιβάλλει και να διατηρήσει την τάξη.¹³ Η ΕΔΑ υποστήριζε θερμά ότι επρόκειτο για σχεδιασμένη ενέργεια που είχε στόχο να τρομοκρατήσει τους πολίτες,

¹⁰ Σπύρος Λιναρδάτος, *Από τον Εμφύλιο στη Χούντα, 1964-1967*, τόμ. Ε', Αθήνα, Εκδόσεις Παπαζήση, χ.χ., 89

¹¹ *Ελευθερία*, 14.10.1964

¹² Γιώργος Αντωνίου & Ελένη Πασχαλούδη, «ό.π.», 267-277. *Ελευθερία*, 14.10.1964

¹³ *Ακρόπολις*, 1.12.1964

να υπονομεύσει τους εορτασμούς και να δυσφημίσει την Αριστερά και την αντιστασιακή κληρονομιά. Κατηγορούσε μάλιστα την κυβέρνηση ότι ήταν πολύ υποχωρητική απέναντι στη Δεξιά και στους μηχανισμούς της και συγκάλυπτε τα πραγματικά γεγονότα.¹⁴ Ο ίδιος ο Γ. Παπανδρέου, προσπαθώντας να κρατήσει την ισορροπία και να μη φανεί υποχωρητικός απέναντι ούτε στην Αριστερά ούτε στη Δεξιά διαμαρτύρεται και καταγγέλλει από το βήμα της Βουλής ΕΡΕ και ΕΔΑ ότι αντί να βοηθούν την κυβέρνηση και να συμπονούν τα θύματα εκμεταλλεύονται το γεγονός για πολιτικούς λόγους. Σε συνεδρίαση στη Βουλή δήλωσε κατηγορηματικά, ότι σύμφωνα με το πόρισμα των εμπειρογνομόνων και των ιατροδικαστών επρόκειτο για δυστύχημα.¹⁵ Η κυβέρνηση ύστερα από τη σχετική έρευνα καταλήγει ότι επρόκειτο για ατύχημα. Είτε ατύχημα είτε εγκληματική ενέργεια το γεγονός του Γοργοποτάμου έθεσε τέρμα στους εορτασμούς. Ο Γ. Παπανδρέου δήλωσε στη σχετική συνεδρίαση στη Βουλή ότι εφόσον απειλείται η δημόσια ασφάλεια εορτασμοί τέτοιου είδους δεν θα επιτραπούν ξανά στο μέλλον.¹⁶

Ο Γ. Παπανδρέου προσπάθησε να δώσει στο αντιστασιακό παρελθόν την αναγνώριση και την αίγλη που διεκδικούσε από χρόνια η Αριστερά, γεγονός που είχε μια σειρά από πολύ σοβαρές συνέπειες. Καταρχήν, η θεσμική αναγνώριση της Αντίστασης, δηλαδή της πατριωτικής δράσης της αριστεράς απονομιμοποιούσε την εθνικοφροσύνη και αποτελούσε φανερή προσπάθεια υπέρβασης των εμφυλιοπολεμικών διαιρέσεων. Με αυτό τον τρόπο η Δεξιά όχι μόνο αποδυναμώνεται πολιτικά, αλλά σταματά να είναι κυρίαρχη στο στρατόπεδο της εθνικοφροσύνης. Η αναγνώριση της πατριωτικής δράσης του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αλλά και ο ταυτόχρονος διαχωρισμός της Αντίστασης από τον κομμουνισμό και τους κινδύνους του ανοίγουν το δρόμο της συνεργασίας Κέντρου και Αριστεράς. Στην ουσία, ανοίγουν το δρόμο για τη μετατόπιση της πολιτικής αντιπαράθεσης από τη διαίρεση εθνικόφρονες – μη εθνικόφρονες στη διαίρεση Δεξιά – Αντιδεξιά, η οποία γεννήθηκε τότε και επρόκειτο να κυριαρχήσει στην πολιτική ζωή μετά το 1974. Σε ιδεολογικό επίπεδο η πατριωτική δράση του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αποτέλεσε τον άξονα παραταξιακής συσπείρωσης της Αντιδεξιάς και διάυλο επικοινωνίας με την Αριστερά.

Την ίδια στιγμή όμως, αφού θεσμοθετήθηκε ο εορτασμός η Αντίσταση άρχισε να αποσυνδέεται από την Αριστερά και από την ιστορία της. Αυτό ενδυνάμωνε πολιτικά την ΕΚ και φυσικά τον ίδιο τον Γεώργιο Παπανδρέου ως κεντρικό πόλο αναφοράς της

¹⁴ *Η Αυγή*, 2.12.1964

¹⁵ *Ελευθερία*, 2.12.1964. Σπύρος Λιναρδάτος, ό.π., 112-120. Ελένη Πασχαλούδη, ό.π., 312-314.

¹⁶ *Ελευθερία*, 2.12.1964

αντιδεξιάς συσπείρωσης. Άνοιγε, όμως μια υπόγεια διαμάχη μεταξύ Κέντρου και Αριστεράς για το πολιτικό πρόσημο της Αντίστασης και τη νομιμοποίηση που προσέφερε στο παρόν η επίκληση του αντιστασιακού κινήματος. Η διαμάχη αυτή εντεινόταν ή υφαινόταν ανάλογα με την πολιτική συγκυρία. Υπέφωσκε, όμως πάντοτε και καθόριζε τη σχέση και την επικοινωνία μεταξύ των δύο χώρων, του Κέντρου και της Αριστεράς.

Στη δεκαετία του 1960 η διαμάχη αυτή, αν και εκδηλώθηκε αρκετές φορές, κυρίως με αφορμή τους εορτασμούς για την Αντίσταση (είτε για το Γοργοπόταμο είτε για την Απελευθέρωση της Αθήνας) παραμερίστηκε προκειμένου να επιτύχει η αντιδεξιά συσπείρωση μια πολιτική νίκη εναντίον της Δεξιάς και να αλλάξει το πολιτικό κλίμα. Όλα αυτά βέβαια διακόπτονται από την επιβολή της δικτατορίας το 1967, που υπήρξε η πιο ακραία εκδοχή της εθνικοφροσύνης. Η συζήτηση ξαναοίγει το 1974, όταν με τη μεταπολίτευση το πολιτικό σκηνικό αλλάζει εκ βάθρων. Το ΚΚΕ, το οποίο είχε να εμφανιστεί στην πολιτική σκηνή από το 1946 και να κατέβει στις εκλογές από το 1936 νομιμοποιείται. Από τη Μεταπολίτευση και μετά προσπαθεί να επανεγγραφεί στην πολιτική ζωή να αποκτήσει κοινοβουλευτική δύναμη και παρουσία και να διεκδικήσει ένα θεσμικό ρόλο στην καινούργια πολιτική συγκυρία. Σε αυτή της την πολιτική πορεία ενεργοποιεί τη μνήμη της εαμικής Αντίστασης, η οποία από το 1974 θα γίνει η σταθερή ιδεολογική, ταυτοτική και πολιτική αναφορά και των δύο ΚΚΕ.

Από το 1974 σταθερά αιτήματα της Αριστεράς υπήρξαν ο εκδημοκρατισμός της πολιτικής ζωής, η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και η επιστροφή των πολιτικών προσφύγων. Σε αυτό το πλαίσιο η υπενθύμιση της Εθνικής Αντίστασης προσέφερε σοβαρές υπηρεσίες. Αποτέλεσε τον μόνο τρόπο μέσα από τον οποίο μπορεί να εκφράσει η Αριστερά την τραυματική της εμπειρία από την ήττα και τις πολλαπλές διαιρέσεις που υπέστη το κόμμα κατά τη δεκαετία του 1940. Η ιστορία της Αντίστασης συγκροτεί την αφήγηση που βοηθά την Αριστερά να μιλήσει για την πιο τραυματική και πιο ένδοξη σελίδα της ιστορίας της. Το αντιστασιακό παρελθόν της δίνει την απαραίτητη νομιμοποίηση για να διεκδικήσει κάποια συμβολική ανταπόδοση όχι μόνο για όσα υπέστη, αλλά και όσα δικαιούνταν, εφόσον υπερασπίστηκε την ελευθερία της πατρίδας.¹⁷

Η επετειακή πραγματικότητα, όμως, και η επίσημη αφήγηση αλλάζουν μόνο το 1981 με την άνοδο του ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Το ΠΑΣΟΚ, όπως είχε υποσχεθεί και

¹⁷ Ελένη Πασχαλούδη «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο» (1974-1989). Από την αμηχανία των νικητών στη «δικαίωση» των ηττημένων», στο Γ. Αντωνίου, Ν. Δεμερτζής & Ε. Πασχαλούδη (επιμ.), *Εμφύλιος Πόλεμος Πολιτισμικό τραύμα*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια 2013.

προεκλογικά έδωσε στην εαμική Αντίσταση την θεσμική αναγνώριση που από χρόνια ζητούσε η Αριστερά. Στην ουσία, το ΠΑΣΟΚ ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 προσανατολίστηκε στην καλλιέργεια μιας ισχυρής αντιδεξιάς συσπείρωσης αντίστοιχης με εκείνης της δεκαετίας του 1960 και της ΕΚ. Σε αυτό το πλαίσιο η ανάδειξη της ιστορίας της Αντίστασης και η σταδιακή οικειοποίησή της από το ΠΑΣΟΚ έγινε, ειδικά μετά το 1981 κυρίαρχη επιδίωξη.

Όπως είναι γνωστό, με πράξη του υπουργικού συμβουλίου που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της κυβερνήσεως στις 23 Νοεμβρίου 1981 (στην ουσία αμέσως μετά τις εκλογές) καταργούνται όλες οι επετειακές εκδηλώσεις του εμφυλίου πολέμου. Επιτρέπεται μόνο η τέλεση θρησκευτικών μνημοσύνων σε «θρησκευτικούς χώρους» χωρίς, όμως, την παρουσία αρχών. Η κυβέρνηση δεσμεύεται να εισηγηθεί στη Βουλή των Ελλήνων συμβολική πράξη, συμφιλίωσης, ομοψυχίας και λήθης.¹⁸ Περίπου ένα χρόνο μετά, τον Αύγουστο του 1982 ψηφίζεται από τη Βουλή των Ελλήνων ο νόμος για την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης 1941-1944. Σε αυτόν ορίζεται ότι «για την έμπρακτη απόδοση της οφειλόμενης από το έθνος τιμής στους πολεμιστές, στους αγωνιστές, τους νεκρούς και τα θύματα του ιερού Εθνικού Αγώνα καθιερώνεται ετήσιος Πανελλαδικός εορτασμός της Εθνικής Αντίστασης η Επέτειος της Μάχης του Γοργοποτάμου».¹⁹

Έτσι, η Αντίσταση εντάχθηκε επιτέλους στο εθνικό εορτολόγιο. Και η προσπάθεια που είχε ξεκινήσει η ΕΚ και ο Γ. Παπανδρέου έμοιαζαν να ολοκληρώνονται σε όλα τα επίπεδα. Η εαμική αντιστασιακή δράση αναγνωρίστηκε ως εθνική, οι αγωνιστές αποκαταστάθηκαν ηθικά και υλικά, ο εμφύλιος καταδικάστηκε ως ανθρωποσφαγή και η Αριστερά επιτέλους έβλεπε τον ιστορικό της ρόλο να εγγράφεται στην επίσημη μνήμη. Την ημέρα της ψήφισης του νομοσχεδίου ο Α. Παπανδρέου τόνισε ότι «κύριος στόχος του νομοσχεδίου είναι η εθνική ενότητα [...] Μπορούμε να ξαναδώσουμε στο λαό μας την εθνική μνήμη και αυτή νομίζω είναι η μεγαλύτερη προσφορά. Αυτήν τη μνήμη που είναι απαραίτητη τόσο για την αυτογνωσία του λαού μας όσο και για την ενότητα του έθνους μας».²⁰ Αυτή η καινούργια εκδοχή της εθνικής μνήμης είχε τη σφραγίδα του ΠΑΣΟΚ, της Αντιδεξιάς και της ιστορίας της Αντίστασης.

¹⁸ ΦΕΚ 328 Α'/23.11.1981

¹⁹ ΦΕΚ 115 Α'/20.9.1982

²⁰ Ανδρέας Παπανδρέου, ομιλία στη Βουλή, 17 Αυγούστου 1982, Πρακτικά Βουλής, Περίοδος Γ', Σύνοδος Α', Συνεδρίαση Κ', σ. 635-636. Βλ. επίσης, Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Ανδρέας Παπανδρέου. Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης (1982)*, [Σειρά: Τετράδια κοινοβουλευτικού λόγου], Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και τη δημοκρατία, 2010.

Η αποχώρηση της ΝΔ από τη βουλή την ώρα της ψήφισης του νομοσχεδίου χάρισε στο ΠΑΣΟΚ την πρωτοβουλία της εθνικής συμφιλίωσης μαζί με τα αναρίθμητα πολιτικά οφέλη που προέκυπταν από αυτή. Η Δεξιά παρουσιάστηκε ως προσκολλημένη στο διαιρετικό - εμφυλιοπολεμικό παρελθόν και έμεινε μόνη να υπερασπίζεται ένα αφήγημα το οποίο είχε απαξιωθεί από την ελληνική κοινωνία ήδη από την πτώση της δικτατορίας το 1974.

Η επέτειος του Γοργοποτάμου άρχισε ήδη από το 1982 να γιορτάζεται με κάθε επισημότητα. Αντιστασιακές οργανώσεις, εκπρόσωποι της κυβέρνησης, τα κόμματα της αριστεράς και πολύς κόσμος συγκεντρώνονται στο Γοργοπόταμο για να τιμήσουν την Εθνική Αντίσταση. Την ίδια μέρα, στις 25 Νοεμβρίου τελούνταν δοξολογίες στην Αθήνα, στη Θεσσαλονίκη και στις άλλες μητροπόλεις της χώρας. Στο χώρο του Γοργοποτάμου, το τυπικό της ημέρας περιλάμβανε έπαρση της σημαίας εκφώνηση ομιλίας από κάποιον κυβερνητικό αξιωματούχο ή υπουργό, κατάθεση στεφάνων και χαιρετισμούς από συλλόγους αντιστασιακών. Οι κομματικές σημαίες απαγορεύονται και όλοι οι παρευρισκόμενοι ανεμίζουν μόνο τη γαλανόλευκη. Το 1982 ο Π. Κανελλόπουλος, μόνος από τη Δεξιά που παραβρέθηκε στον εορτασμό δηλώνει στον Τύπο: «Επήγα στο Γοργοπόταμο. Είχα έτσι την ευκαιρία να λάβω μέρος σε μια αυθεντική εθνική μυσταγωγία». Την πρώτη χρονιά ο ΕΔΕΣ και η Νέα Δημοκρατία (ΝΔ) απείχαν. Από το 1983, όμως άρχισαν και αυτοί να συμμετέχουν συστηματικά. Ο Τύπος της εποχής επιχαιρεί αυτή τη στροφή της ΝΔ σχολιάζοντας ότι επιτέλους αυτή τη χρονιά «ο γιορτασμός ήταν παλλαϊκός, αγωνιστικός και για πρώτη φορά απόλυτα ενωτικός». Ο συντάκτης κατέληγε ότι «η 25^η Νοεμβρίου καταγράφεται στη συνείδηση των Ελλήνων σαν ημέρα της ενιαίας Εθνικής Αντίστασης».²¹

Η Εθνική Αντίσταση και η Εθνική συμφιλίωση έγιναν πολύ γρήγορα κυρίαρχη ιδεολογία. Ωστόσο, ο πέρα για πέρα εργαλειακός τρόπος με τον οποίο συντελέστηκε αυτή η αλλαγή δημιούργησε μια σειρά από προβλήματα που υπονόμισαν τόσο την ίδια τη συμφιλίωση και τη μνήμη της Εθνικής Αντίστασης όσο και τη συσπείρωση της Αντιδεξιάς, κάτι που φάνηκε αμέσως μετά τον πρώτο ενθουσιασμό που δημιούργησε η αλλαγή του πολιτικού κλίματος που επέφερε το ΠΑΣΟΚ. Πολύ γρήγορα η αντιστασιακή κληρονομιά, αλλά κυρίως τα τεράστια και σημαντικά πολιτικά οφέλη που προέκυπταν από την προβολή και την αξιοποίηση της έγιναν πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ ΠΑΣΟΚ και Αριστεράς

²¹ *Τα Νέα*, 26.11.1983

Το 1985 όλες οι αντιστασιακές οργανώσεις που επηρεάζονται από το ΚΚΕ απέχουν από τον εορτασμό που οργανώνει η κυβέρνηση και καλούν τα μέλη τους «να τιμήσουν αγωνιστικά την εθνική αντίσταση στις πόλεις έδρες των νομών, επαρχιών, στις έδρες των παραρτημάτων τους στις ίδιες τις περιοχές τους που αναπτύχθηκε και γιορτάστηκε η Εθνική Αντίσταση».²² Αιτία αυτής της διαμαρτυρίας, σύμφωνα με τα σχετικά δημοσιεύματα είναι ότι η κυβέρνηση θέλει να μετατρέψει την εκδήλωση σε μια «αποχρωματισμένη κυβερνητική φιέστα» όπου θα προβάλλεται η κυβερνητική πολιτική.²³ Εκείνη τη χρονιά ο εορτασμός έγινε πράγματι φτωχότερος καθώς συμμετείχαν μόνο εκπρόσωποι της κυβέρνησης και της αντιπολίτευσης.²⁴ Από πλευράς της κυβέρνησης δόθηκε κάθε επισημότητα καθώς παρευρέθηκαν οι υπουργοί εσωτερικών και δημόσιας τάξης Α. Κουτσόγιωργας, εθνικής άμυνας Α. Δροσογιάννης, εργασίας Ε. Γιαννόπουλος και εμπορικής ναυτιλίας Στ. Αλεξανδρής. Η παρουσία των υπουργών δήλωνε την πρόθεση της κυβέρνησης να υπερασπιστεί με κάθε τρόπο την ιστορία της Εθνικής Αντίστασης και της Εθνικής Συμφιλίωσης, ή καλύτερα το κυρίαρχο αφήγημα για τη δεκαετία του 1940, υποβαθμίζοντας τις καταγγελίες του ΚΚΕ.²⁵

Οι καταγγελίες όμως και η στάση του ΚΚΕ προέρχονταν από μια ευρύτερη αλλαγή πολιτικής απέναντι στο ΠΑΣΟΚ, που εγκαινίαζε το Κόμμα εκείνη την περίοδο. Η αντιδεξιά συσπείρωση καθώς είχε επιτελέσει το ρόλο της, που ήταν να αλλάξει το πολιτικό κλίμα σημειώνοντας μια μεγάλη εκλογική νίκη εναντίον της Δεξιάς, έμπαινε πλέον σε αμφισβήτηση. Οι βουλευτικές εκλογές που είχαν προηγηθεί (2.6.1985) έδειχναν ότι το ΚΚΕ είχε αρχίσει να αποσύρει τη στήριξη και την ανοχή που είχε δείξει στο ΠΑΣΟΚ. Αυτή η διαφοροποίηση γίνεται ορατή τόσο κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας όταν συγκροτήθηκε μια ρητορική αντιπαράθεση με το ΠΑΣΟΚ αλλά και μετά τις εκλογές. Στην προεκλογική περίοδο το ΚΚΕ κατέβαλλε προσπάθεια συσπείρωσης της εκλογικής του βάσης από την αρχή. Σε αυτή τη διαδικασία στρέφεται στο εαμικό παρελθόν το οποίο επιχειρεί να κατακτήσει ξανά. Είναι ενδεικτικό ότι κατά τη διάρκεια της προεκλογικής εκστρατείας το ΚΚΕ επικαλείται την αντιστασιακή δράση 1941-1944 και επιχειρεί να την ξανασυνδέσει με την ιστορία της Αριστεράς. Γι αυτό οι αναδρομές στο παρελθόν δεν στοχεύουν στην ανάδειξη πλέον του μεγαλείου της αντιστασιακής δράσης όπως

²² Ριζοσπάστης, 22.11.1985 και 26.11.1985

²³ Ο.π.

²⁴ Από το Ριζοσπάστη (26.11.1985) χαρακτηρίζεται ως «φιέστα ντροπής».

²⁵ Τα Νέα, 26.11.1985

παλιότερα, αλλά στην απόδειξη ότι το ΚΚΕ υπήρξε η μόνη πολιτική δύναμη που αντιστάθηκε πραγματικά στους κατακτητές.²⁶

Η ίδια στάση απέναντι στο αντιστασιακό παρελθόν αλλά και στο ΠΑΣΟΚ, συνεχίζεται και μετά τις εκλογές και εκδηλώνεται με αφορμή την προετοιμασία του εορτασμού στο Γοργοπόταμο. Εκείνη τη στιγμή η Αντίσταση είχε πλέον νομιμοποιηθεί, έχει ανοίξει ο δρόμος για την επιστροφή των πολιτικών προσφύγων και έχει φύγει η Δεξιά από την εξουσία. Ωστόσο, αυτή η αλλαγή πέρα από τα θετικά για το ΚΚΕ επέφερε και αρκετές αρνητικές συνέπειες. Μία από αυτές ήταν η διαρροή των ψηφοφόρων του προς το ΠΑΣΟΚ. Μία άλλη πολύ σημαντική είναι ότι με την αναγνώρισή της η Εθνική Αντίσταση απο-πολιτικοποιήθηκε. Από εαμική έγινε Εθνική. Από παρελθόν της Αριστεράς έγινε παρελθόν ολόκληρου του έθνους και άρα όλων των παρατάξεων, οι οποίες μπορούσαν να την αναγνωρίζουν να μιλούν γι' αυτήν, να την επικαλούνται ή να την κρίνουν. Αυτό απογύμνωνε την Αριστερά από ένα παρελθόν που μέχρι τότε θεωρούσε αποκλειστικά δικό της και ενεργοποιούσε ως εκ τούτου, τον παλιό ανταγωνισμό Κέντρου και Αριστεράς για το αντιστασιακό παρελθόν. Σε αυτή τη διαδικασία η Αριστερά, κυρίως το ΚΚΕ επιχειρεί, να ξαναδώσει στην Εθνική Αντίσταση πολιτικό πρόσημο και να την περιχαρακώσει στο δικό του παρελθόν.²⁷

Όπως είχε συμβεί και στη δεκαετία του 1960 Κέντρο και Αριστερά συγκρούονται και πάλι επιχειρώντας να ορίσουν τον πολιτικό τους χώρο, την εκλογική τους επιρροή, αλλά και την ταυτότητα τους. Σε αυτή τη διαδικασία το αντιστασιακό παρελθόν βρίσκεται και πάλι, όπως είχε βρεθεί και στη δεκαετία του 1960 στο επίκεντρο της διαμάχης. Από το 1985 και μετά το ΚΚΕ εγκαινιάζει μια σειρά δικών του εορτασμών που αφορούν την Αντίσταση. Εκδηλώσεις, καταθέσεις στεφάνων, χορούς, συνεστιάσεις εκδρομές σε μαρτυρικά χωριά, ανεγέρσεις μνημείων. Από το 1985 και μετά η συμμετοχή του ΚΚΕ στον εορτασμό στο Γοργοπόταμο εξαρτάται καθαρά από την πολιτική συγκυρία και από την ισορροπία μεταξύ ΠΑΣΟΚ και Αριστεράς. Εκείνο που αξίζει να σημειωθεί είναι ότι το ΚΚΕ επιχειρεί να επανακτήσει την αποκλειστικότητα της επίκλησης του αντιστασιακού παρελθόντος· στην ουσία να αποδυναμώσει τη σχέση που καλλιέργησαν οι άλλες πολιτικές δυνάμεις και κυρίως το ΠΑΣΟΚ με την εαμική Αντίσταση. Έτσι καλλιεργεί

²⁶ Ριζοσπάστης, 2.5.1985 και 11.5.1985. Βλ. επίσης Ελένη Πασχαλούδη «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο», ό.π., 143-145.

²⁷ Ελένη Πασχαλούδη «Η δεκαετία του 1940 στον πολιτικό λόγο (1974-1989).....», ό.π., 143-145.

μια δική του έκφραση και αναζητά έναν τρόπο, ώστε οι εορτασμοί να συνδέουν την αντιστασιακή δράση του παρελθόντος με την πολιτική και τους αγώνες της Αριστεράς (ιδιαίτερα του ΚΚΕ) στο παρόν.

Το 1987 (μετά από την παρένθεση του 1986 που συμμετείχε κανονικά στις εκδηλώσεις) το ΚΚΕ διαμαρτύρεται και πάλι από τις στήλες του Ριζοσπάστη για την κενότητα και την αποπολιτικοποίηση του εορτασμού, ενώ απαιτεί να συμπεριληφθούν στη διοργάνωση και οι αντιστασιακές οργανώσεις: «...η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ», σημειώνει το σχετικό δημοσίευμα «θέλει μια εθνική αντίσταση αποχρωματισμένη, άχρωμη και άοσμη πολιτικά, χωρίς ιδεολογία, χωρίς τους Αντιστασιακούς και τις οργανώσεις που εκπροσωπούν τον κύριο όγκο τους σήμερα. Και ενώ, πολύ σωστά, τις εκδηλώσεις για το Πολυτεχνείο αναλαβαίνουν να οργανώσουν οι φοιτητικές οργανώσεις και ο σύνδεσμος του Αντιδικτατορικού Αγώνα που είναι οι πλέον αρμόδιοι φορείς, το Γοργοπόταμο επιμένει να οργανώνει κατά αποκλειστικό τρόπο η κυβέρνηση για να ελέγχει να αστυνομεύει και να υποτάσσει την εκδήλωση στη σημερινή συντηρητική πολιτική της».²⁸

Από την επόμενη χρονιά, από το 1988 τον εορτασμό ανέλαβαν οι αντιστασιακές οργανώσεις. Πιο συγκεκριμένα, 17 αντιστασιακές οργανώσεις κυρίως του εαμικού χώρου αλλά και του ΕΔΕΣ διοργάνωσαν τον εορτασμό στον οποίο συμμετείχαν εκπρόσωποι της κυβέρνησης η τοπική αυτοδιοίκηση, αντιπροσωπείες κομμάτων και απλοί πολίτες.²⁹ Το αίτημα της ελληνικής Αριστεράς είχε γίνει επιτέλους πραγματικότητα και ο Γοργοπόταμος επέστρεψε στα χέρια των ανθρώπων που τον δημιούργησαν. Παρά τις προσπάθειες της Αριστεράς, όμως, η μνήμη της Αντίστασης είχε συνδεθεί με το ΠΑΣΟΚ και αυτή η σύνδεση αποδείχτηκε και μακροχρόνια και πολύ ανθεκτική. Αυτό οφείλεται αποκλειστικά στην τεράστια απήχηση και επίδραση που είχαν στην κοινή γνώμη η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης και το αφήγημα της εθνικής συμφιλίωσης. Ξεκινά λοιπόν αυτή την εποχή για την Αριστερά, ιδιαίτερα για το ΚΚΕ μια αρκετά περίπλοκη και επίπονη διαδικασία επιστροφής στη δεκαετία του 1940 με σκοπό την αναθεώρηση της στάσης του Κόμματος απέναντι στο παρελθόν του που εξελίχτηκε σε δύο παράλληλα επίπεδα: Στο πρώτο όπως έχει ειπωθεί το ΚΚΕ προσπαθεί να ξανασυνδεθεί με την αντιστασιακή κληρονομιά. Σε ένα δεύτερο επίπεδο αρχίζει η επίπονη αναζήτηση μιας καινούργιας, ισχυρής και ευδιάκριτης ταυτοτικής αναφοράς που θα διαχώριζε το ΚΚΕ τόσο από το ΠΑΣΟΚ

²⁸ Ριζοσπάστης, 22.11.1987

²⁹ Τα Νέα, 21.11.1988. Ριζοσπάστης, 22.11.1988

(αρχικά) όσο και από την υπόλοιπη Αριστερά στη συνέχεια. Αυτό το καινούργιο στοιχείο δεν ήταν άλλο από τον εμφύλιο πόλεμο.

Μετά το 1989, μετά τη συγκυβέρνηση και την ψήφιση του νόμου για την άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου ο ενιαίος πια Συνασπισμός της Αριστεράς και της προόδου επιστρέφει στο Γοργοπόταμο με ιδιαίτερο δυναμισμό. Αλλά τότε, το ΠΑΣΟΚ αλλά και το πολιτικό και ιδεολογικό του σύμπαν είχαν πια αποδυναμωθεί. Η Εθνική Αντίσταση μπορούσε επομένως να ξαναγίνει αυτό που ήταν πάντοτε: μια υπόθεση της Αριστεράς. Η ακτινοβολία της όμως είχε μειωθεί ανεπανόρθωτα, καθώς για ένα μεγάλο μέρος της κοινής γνώμης η επίκληση του αντιστασιακού παρελθόντος δεν ήταν παρά ένας μηχανισμός προσπορισμού ψήφων για την κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Η εαμική Αντίσταση συνδέεται πια άρρηκτα με τον Ε. Γιαννόπουλο, το μηχανισμό των αναγνωρίσεων, τον Α. Παπανδρέου. Παρά τις προσπάθειες της Αριστεράς να επανακτήσει αυτή τη μνήμη οι εικόνες αυτές παραμένουν ισχυρές. Έτσι, σταδιακά οι εορτασμοί έπαψαν να παρουσιάζουν ενδιαφέρον για την κοινή γνώμη και αποτέλεσαν, σχεδόν κομματική υπόθεση του ΚΚΕ.

Τον Οκτώβριο του 1991, ύστερα από πολλές συζητήσεις ότι η συναταξιοδότηση των Αγωνιστών της Εθνικής Αντίστασης βάρυνε τον κρατικό προϋπολογισμό, η κυβέρνηση Μητσοτάκη ψήφισε το νόμο 1976/1991 «περί αντικατάστασης και συμπλήρωσης διατάξεων της συνταξιοδοτικής νομοθεσίας, μεταρρύθμιση του συνταξιοδοτικού καθεστώτος των αγωνιστών Εθνικής Αντίστασης και άλλες διατάξεις», ο οποίος καταργούσε τις συντάξεις αυτές της, ξεσηκώνοντας θύελλα αντιδράσεων από τα κόμματα της αντιπολίτευσης.³⁰ Εκείνη τη χρονιά ο εορτασμός στο Γοργοπόταμο μετατράπηκε από την Αριστερά σε εκδήλωση διαμαρτυρίας. Παλαιοί αντιστασιακοί αλλά και το πλήθος των παρευρισκομένων διαμαρτυρήθηκαν για τη διακοπή των συντάξεων και την προσπάθεια υποβάθμισης της Αντίστασης, αλλά και για το σύνολο της κυβερνητικής πολιτικής. Μάλιστα ο εορτασμός συμπεριλάμβανε και τα αποκαλυπτήρια του ανδριάντα του Ά. Βελουχιώτη στη Λαμία.³¹

Από την επόμενη χρονιά, από το 1992 αρχίζουν και απουσιάζουν κατά καιρούς τόσο τα κυβερνητικά στελέχη όσο και οι αντιστασιακές οργανώσεις που πρόσκεινται στο ΠΑΣΟΚ, στο ΚΚΕ εσωτ. και στη ΝΔ. Οι μόνοι που σταθερά πηγαίνουν στο

³⁰ Αντωνίου & Πασχαλούδη, ό.π., 321-324

³¹ Ριζοσπάστης, 25, 26 και 27.11.1991

Γοργοπόταμο και διεκδικούν με την παρουσία τους τη μνήμη τόσο της συγκεκριμένης ιστορικής στιγμής όσο και της αντιστασιακής δράσης 1941-1944 είναι οι εκπρόσωποι του ΚΚΕ και οι αντιστασιακές οργανώσεις που πρόσκεινται σε αυτό. Ακολούθως, μαζί με την παρουσία τους στην εκδήλωση οι άλλες πολιτικές δυνάμεις περιορίζουν στον φιλικό τους τύπο και τα επετειακά δημοσιεύματα. Ενώ μέχρι και το 1989 τα δημοσιεύματα στα *Νέα* ή στην *Καθημερινή* για παράδειγμα ήταν τέτοια και τόσα που να είναι αξιοπρόσεκτα, μετά σταδιακά φθίνουν και περιορίζονται σε μικρές ανακοινώσεις για τις εκδηλώσεις.

Σε αυτή τη χρονική στιγμή που φθίνουν οι αντιστασιακοί εορτασμοί το ΚΚΕ πραγματοποιεί μια πολύ σημαντική ερμηνευτική στροφή στη διαχείριση του παρελθόντος του η οποία εκβάλλει τόσο στην πολιτική του ρητορική όσο και στην επετειακή του πρακτική. Το 1996 συμπληρώνονται 50 χρόνια από την ίδρυση του ΔΣΕ και την έναρξη των γενικευμένων συγκρούσεων του εμφυλίου πολέμου.³² Τότε για πρώτη εμφανίζονται δημοσιεύματα σχετικά με τον εμφύλιο πόλεμο και το ΔΣΕ στα δημοσιεύματα που είναι σχετικά με το Γοργοπόταμο. Και ενώ παλιά χρησιμοποιούνταν η Αντίσταση για να εξαγιστεί ή να «ξεχαστεί» ο εμφύλιος πόλεμος, ο οποίος αναφερόταν μόνο ως συνέχεια του αντιστασιακού κινήματος, τώρα συνέβαινε το αντίθετο. Προτάσσεται η μνήμη του εμφυλίου πολέμου για να αποκτήσει η Αριστερά μια καινούργια σχέση με το παρελθόν της και να επιχειρήσει μια καινούργια ερμηνεία για τα γεγονότα της δεκαετίας του 1940.

Ενώ για πολλά χρόνια η μνήμη του εμφυλίου πολέμου ήταν απαξιωμένη ακόμη και από το ίδιο το ΚΚΕ ξαφνικά αναδύεται από το παρελθόν και σταδιακά εξοβελίζει την αντιστασιακή κληρονομιά. Η ιδεολογία της εθνικής συμφιλίωσης ως κυρίαρχο αφήγημα είχε συγκροτηθεί ακριβώς στην αποσιώπηση του εμφυλίου πολέμου. Όσοι πολέμησαν στον εμφύλιο θέλησαν, ιδιαίτερα μετά το 1974 θέλησαν να το ξεχάσουν, να το απωθήσουν, ο καθένας για τους δικούς του λόγους. Οι Αριστεροί γιατί ήθελαν η επανεμφάνιση τους στην πολιτική ζωή να συνδεθεί με τη νομιμότητα, γιατί τους βάραινε η ήττα, γιατί εντέλει άδικα σκότωσαν και σκοτώθηκαν. Οι δεξιοί γιατί μετά το 1974 η εθνοφοροσύνη για την οποία πολέμησαν ήταν τόσο απαξιωμένη, που η επίκληση της ήταν σχεδόν αδύνατη και σίγουρα επιζήμια για όποιον την επιχειρούσε. Έτσι, ο εμφύλιος αποσιωπήθηκε. Ανασύρεται από τη λήθη,³³ όταν η Αριστερά έχει ανάγκη να διαφοροποιηθεί ριζικά από τον κυρίαρχο λόγο για τη δεκαετία του 1940.

³² Ριζοσπάστης, 25.11.1996

³³ Αφού έχει προηγηθεί η ψήφιση του νόμου για την άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου

Σε αυτό το πλαίσιο, ως διαιρετικό γεγονός ο εμφύλιος πόλεμος μπορεί να αποτελέσει το επαναστατικό παρελθόν που είναι απαραίτητο για να επιβεβαιώσει ένα ριζοσπαστικό παρόν, ενός κόμματος που θέλει να διαφοροποιηθεί ρητορικά και πολιτικά τόσο από το ΠΑΣΟΚ όσο και από τον Συνασπισμό, της Αριστεράς και της Προόδου από τον οποίο είχε αποχωρήσει το 1991.³⁴

Η επίκληση του εμφυλίου πολέμου έρχεται λοιπόν σε μια στιγμή που το ΚΚΕ έχει ανάγκη από μια καινούργια, ευδιάκριτη και ριζοσπαστική ταυτότητα. Προκειμένου να ικανοποιήσει αυτή του την ανάγκη το Κόμμα φέρνει στην επιφάνεια το πιο αμφιλεγόμενη, εκδοχή του παρελθόντος του. Γεμάτες αμηχανία και αποσιωπήσεις οι αναφορές αυτές ανασυνθέτουν πολύ προσεκτικά την πιο τραυματική εποχή της ιστορίας της Ελληνικής Αριστεράς. Μισό αιώνα μετά την ίδρυση του ΔΣΕ το ΚΚΕ τολμά να αναφερθεί επίσημα στην ίδρυση, να διεκδικήσει την κληρονομιά του και να αποκαταστήσει με αυτό τον τρόπο τη δράση όλων αυτών που ενεπλάκησαν είτε ένοπλα είτε πολιτικά στον εμφύλιο πόλεμο. Ωστόσο, η επίκληση αυτή εμπεριέχει και μια επικίνδυνη παραμόρφωση. Ο εμφύλιος πόλεμος προσεγγίζεται, όπως είχε συμβεί και με την περίπτωση της Αντίστασης ηρωικά. Στον επίσημο λόγο του το Κόμμα περνά αυτόματα από τη αποσιώπηση στην ηρωοποίηση. Το 1996 χτίζεται μνημείο για το ΔΣΕ στη Λυκόραχη, η ΚΝΕ διοργανώνει εκδρομές, ομιλίες και εκδηλώσεις, ενώ το σύνθημα «τιμή και δόξα στους σταυραετούς του ΔΣΕ» που εμφανίζεται αυτή την εποχή καλύπτει τη σιωπή και το φόβο των προηγούμενων γενεών των κομμουνιστών που δεν μπορούσαν να μιλήσουν για αυτό το παρελθόν. Ωστόσο, η εξιδανίκευση είναι κι αυτή μια μορφή αποσιώπησης, καθώς εμποδίζει διαδικασίες όπως η κατανόηση, η συγχώρεση, η αμφισβήτηση.

Συμπεράσματα

Είναι αλήθεια ότι η Εθνική Αντίσταση έγινε θεσμική μνήμη και κυρίαρχη αφήγηση. Ωστόσο, μια λιγάκι πιο προσεκτική ματιά αποκαλύπτει μερικά σημεία που κάνουν την αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης ένα ζήτημα περισσότερο περίπλοκο. Παρά τις αναγνωρίσεις, τους επίσημους εορτασμούς και τη συμμετοχή κυβερνητικών παραγόντων, τις συντάξεις την απονομή τιμητικών επαίνων στους αγωνιστές ο εορτασμός της Εθνικής Αντίστασης ποτέ δεν έγινε επίσημη εθνική επέτειος. Ποτέ δεν καθιερώθηκε ως αργία ή ως σχολική γιορτή. Στα σχολικά εγχειρίδια «στριμώχτηκε»

³⁴ Πολυμέρης Βόγλης, «Οι μνήμες της δεκαετίας του 1940 ως αντικείμενο ιστορικής ανάλυσης: μεθοδολογικές προτάσεις», στο Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Τασούλα Βερβενιώτη, Ευτυχία Βουτυρά, Βασίλης Δαλκαβούκης, Κωνσταντίνα Μπάδα, *Μνήμες και λήθη του ελληνικού εμφυλίου πολέμου*, Θεσσαλονίκη, Επίκεντρο, 79-80.

κυριολεκτικά σε μερικές σελίδες των οποίων η διδασκαλία επαφίεται στη διάθεση και το ζήλο του δασκάλου. Ως εκ τούτου δεν καθιερώθηκε ποτέ στη συνείδηση των πολιτών. Οι επέτειοι που γιορτάζονται ως σημαντικές εθνικές γιορτές και μένουν καθιερωμένες ως επίσημες αργίες είναι δύο: η 25^η Μαρτίου και η 28^η Οκτωβρίου. Η Εθνική Αντίσταση απουσιάζει πλήρως από το εθνικό εορτολόγιο.

Αυτό γιατί παρά το θόρυβο που προκλήθηκε από την κατάρρευση της εθνοφροσύνης ο πυρήνας του εθνικού αφηγήματος δεν άλλαξε ποτέ. Με ευθύνη των πολιτικών ελίτ, στην Ελλάδα ο εμφύλιος πόλεμος δεν συζητήθηκε ποτέ ουσιαστικά. Οι πληγές έκλεισαν βιαστικά, οι διαιρέσεις και οι ευθύνες συγκαλύφθηκαν κάτω από μια «χειμαρρώδη αντιστασιολογία» κατά τη ρήση του Μ. Αναγνωστάκη. Η αποθέωση της Αντίστασης υπήρξε εργαλειακή και κάλυψε τις συγκυριακές πολιτικές ανάγκες όλων των πλευρών χωρίς, όμως να αγγίζει τον πυρήνα του προβλήματος που ήταν η εμφύλια διαίρεση και σύγκρουση. Η ηττημένη Αριστερά αναζητούσε νομιμοποίηση και αναγνώριση μετά από σαράντα σχεδόν χρόνια πολιτικής περιθωριοποίησης και διώξεων. Η Δεξιά δεν μπορούσε να είναι υπερήφανη ούτε για την απουσία της από τον αντιστασιακό αγώνα ούτε και για τη νίκη της στον εμφύλιο πόλεμο. Ήταν άλλωστε παρά τις κατασκευές περί εσωτερικού εχθρού μια θλιβερή νίκη επί ενός αντιπάλου αδελφού. Το Κέντρο, το ΠΑΣΟΚ συγκρότησε μέσα από την αναγνώριση της Αντίστασης και την Εθνική Συμφιλίωση έναν μηχανισμό προσπορισμού ψήφων και κατοχύρωσης πολιτικής δύναμης και κυριαρχίας.

Το 1989 με την ψήφιση του νόμου για την άρση των συνεπειών του εμφυλίου πολέμου και την καύση των φακέλων ο εμφύλιος πόλεμος θα μπορούσε να γίνει αντικείμενο ουσιαστικής επεξεργασίας. Αλλά και τότε οι πολιτικές ελίτ προτίμησαν τη λήθη. Η όψιμη ανακάλυψη του ως επαναστατικού παρελθόντος από το ΚΚΕ δεν αλλάζει τη γενική εικόνα. Άλλωστε ήταν και αυτή μια εντελώς εργαλειακή διαδικασία προορισμένη να υπηρετήσει τις ανάγκες της κομματικής ρητορικής. Η εμφύλια σύγκρουση εξακολουθεί να αποτελεί ένα παρελθόν το οποίο η ελληνική κοινωνία δεν μπόρεσε ή δεν θέλησε να κατανοήσει. Με αυτό το δεδομένο, η Αντίσταση αντιμετωπίστηκε με βάση τις στρεβλώσεις που επέβαλε η μετεμφυλιακή εθνοφροσύνη και μετά η πολιτική συγκυρία της Μεταπολίτευσης. Η συμμετοχή σε αυτήν ερμηνεύτηκε ως αντεθνική συμπεριφορά, αργότερα έγινε αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης, επίσημο αφήγημα, απόδειξη στομφώδους πατριωτισμού, αντικείμενο θαυμασμού ή απαξίωσης, αλλά ποτέ δεν έλαβε στην επίσημη εθνική

μνήμη τη θέση που επεφύλαξαν άλλες ευρωπαϊκές χώρες στα δικά τους αντιστασιακά κινήματα.